

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
БИЛИМ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ

КЫРГЫЗ УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ Ч.АЙТМАТОВ
атындагы ТИЛ ЖАНА АДАБИЯТ ИНСТИТУТУ

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

Б.Н.ЕЛЬЦИН атындагы КЫРГЫЗ-РОССИЯ СЛАВЯН УНИВЕРСИТЕТИ

Д 10.17.547 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК:372.881.1(575.2) (043.3)

Токтоматова Алтынай Сопубековна

**С.ЭРАЛИЕВДИН «АК МӨӨР» ЛИРИКАЛЫК ПОЭМАСЫНЫН
КОТОРМОСУНА ЛИНГВОПОЭТИКАЛЫК АНАЛИЗ**

Адистиги 10.02.20 – тектештирме-тарыхый, типологиялык жана
салыштырма тил илими

Филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип
алуу үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2017

Диссертациялык иш Кыргызстан эл аралык университетинин лингвистика кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи: филология илимдеринин доктору, профессор
Караева Зина

Расмий оппоненттер: филология илимдеринин доктору, профессор
Кадырбекова Памира
филология илимдеринин доктору, доцент
Кенжебаев Даирбек Орунбекович

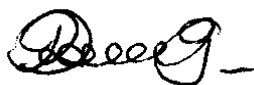
Жетектөөчү мекеме: Ош мамлекеттик университетинин Америка жана котормо таануу кафедрасы. Дареги: 723500, Ош шаары, Ленин көчөсү, 331

Диссертациялык иш 2017-жылдын «29» майында саат 14:00 дө Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Ч.Айтматов атындагы тил жана адабият институтунун, Ош мамлекеттик университетинин, Б.Н.Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинин алдындагы филология илимдеринин доктору (кандидаты) илимий даражасын изденип алуу үчүн уюштурулган Д 10.17.547 (<http://dc-aytmатов-ilim.tk/>) диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот. Дареги: Бишкек ш., Чүй пр., 265а.

Диссертациялык иш менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын борбордук китепканасынан (дареги: 720000, Бишкек ш., Чүй пр., 265а), ошондой эле Ош мамлекеттик университети (дареги: 714000, Ош ш., Ленин көч., 331) Б.Н.Ельцин атындагы Кыргызстан-Россия Славян университетинин (дареги: 720000, Бишкек ш., Киев көч., 44) илимий китепканаларынан таанышууга болот.

Автореферат 2017-жылдын «28» апрелинде жөнөтүлдү.

Диссертациялык иштин
окумуштуу катчысы,
филология илимдеринин кандидаты



Конурбаева Р.Э.

Иштин жалпы мүнөздөмөсү

Көркөм котормого лингвопоэтикалык илик жүргүзүүнүн тил илиминде өзгөчө орду бар. Анткени түп нусканын мазмуну менен катар анын көркөм сөз каражаттары котормодо да окурмандарга түп нускадагыдай даражада таасир этүүнү камсыз кылуу шарт. Мазмуну да, формасы жагынан да төп келе тургандай түп нусканын бүтүндүгүн толугу менен башка тилдин каражаттары аркылуу кайра жаратуу милдеттерин жүзөгө ашыруунун бир жолу - бул котормого лингвопоэтикалык илик жүргүзүү болуп саналат. Котормочу, биринчиден, ошол бүтүндүктүн структурасын мыкты түшүнүүсү, экинчиден, котормонун техникалык ыкмаларын жакшы өздөштүрүүсү, үчүнчүдөн, чыгармачыл сүрөткер болушу зарыл. Мындай сапаттарга ээ болуш үчүн котормочу, баарыдан мурда, лингвопоэтикалык илик менен терең тааныш болуп, аны мыкты өздөштүрүүгө милдеткер. Муну менен катар көркөм чыгармаларды тектеш эмес тилдерге которууда жогоруда айтылган милдеттерди аткаруу талабы бүгүнкү күндө да эң актуалдуу маселелердин бири жана курч бойдон калып жаткандыгын, мында маданияты башка элдерге кыргыз элинин маданиятын, тарыхын салыштырып изилдөө тил илиминде өзгөчө кызыгууларды жаратарын да бул жерде атайы белгилей кетүүгө болот.

Түп нускага жана анын котормосуна лингвопоэтикалык (лингвистикалык, стилистикалык, адабий, семиотикалык) анализ жүргүзүүдө, котормонун экстралингвистикалык факторлорун эске алуу шарт. Ишибизде коюлган максаттарга ылайык теориялык булак катары Л.С.Бархударов, Н.Г.Валеева, В.Н.Комиссаров, П.Ньюмарк, Я.И. Рецкер, А.Д.Швейцер, З.Караева, О.С.Ахманова, И.В.Арнольд, И.Р.Гальперин, В.С. Виноградов, Г.О.Винокур, В.Я.Задорнова, Е.М.Коломейцева, Ю.Лотман, А.А.Липгарт, В.А.Маслова, М.Дж.Тагаев, К.Зулпукаров, З.К.Дербишева, У.Дж.Камбаралиева, Ю.Найда, Ч. Моррис, Ч. Пирс, Б.Ш.Усубалиев, А.Э.Абдыкеримова, Т.С.Маразыков ж.б. окумуштуулардын эмгектери пайдаланылды.

Изилдөөнүн актуалдуулугу. Кыргыз эл акыны Сүйүнбай Эралиевдин “Ак Мөөр” поэмасы 1959-жылы жарык көргөн, андан бери элүү жылдан ашык убакыт өтсө да, бул чыгарма поэтикалык оюнун жаңычылдыгы, поэтикалык тили, жалпы эле көркөм-эстетикалык дөөлөтү боюнча бүгүнкү күндө да кыргыз поэзиясынын алдыңкы сабында турат. Поэмадагы мындай кудурет-күчтү ачып, андагы чыгармачыл табылгаларды окурмандарга жеткирүү лингвопоэтикалык илик аркылуу гана жүзөгө ашарын кийинки мезгилдеги изилдөөлөр тастыктап келет. Бирок, тилекке каршы, мындай мүнөздөгү изилдөөлөр, а түгүл андагы айрым көркөм сөз каражаттарына арналган иликтөөлөр кыргыз тил илиминде да, адабият таануусунда да алигиче жарала элек. Экинчиден, кыргыз поэзиясынын шедеври катары каралган “Ак Мөөр” чыгармасы дүйнөлүк тилдердин бири болгон англис тилине алигиче которулбаптыр.

Мына эми которуу иши колго алынып, тактап айтканда, “Ак Мөөр” поэмасы англис тилине көркөм которулуп, бир жагынан, англис окурмандарына сунуш кылынып жатса, экинчи жагынан, котормого түп нуска менен салыштырылып лингвопоэтикалык илик да жүргүзүлүп жатат. Бул аркылуу “Ак Мөөр” поэмасын бөлөк элге тааныштыруу, анын көркөмдүк дөөлөтүн ачып берүү максаты гана ишке ашпастан, эки элдин тилиндеги, мунун ичинен көркөм сөз каражаттарындагы, ошондой эле маданиятындагы, психологиясындагы, этнографиясындагы өзгөчөлүктөр да ачылмакчы. Үчүнчүдөн, биз поэманын өзөгүн түзгөн “сүйүү” концептин талдоого алганыбызды атайы эскерте кеткибиз келет. Демек, жогорудагы жагдай-шарттар биздин тандап алган темабыздын актуалдуулугун ырастап турат.

Диссертациянын темасынын негизги илимий прогаммалар менен болгон байланышы. Диссертациялык иштин темасы Кыргызстан Эл аралык университетинин лингвистика жана чөлкөм таануу факультетинин лингвистика кафедрасынын илимий изилдөө багытына жана илимий жетекчинин, изденүүчүнүн демилгесине шайкеш тандалып, аткарылды.

Изилдөөнүн максаты – поэманын текстиндеги көркөм-адабий жана лингвоэтноменталдык өзгөчөлүктөрдү англис тилине шайкеш берүүнүн ыкмаларын жана жолдорун аныктоо. Бул максатты ишке ашыруу үчүн төмөнкүдөй милдеттер коюлду:

- Иликтөөлөрүбүздүн теориялык өзөгүн түзгөн илимий адабияттарга талдоо жүргүзүү аркылуу изилдөөнүн багыттарын белгилөө;
- Поэманын идеялык өзөгүн сүйүү маселеси түзөрүн ачып көрсөтүү;
- «Сүйүү» концептинин С.Эралиевдин жеке автордук стилиндеги доминанттык маанисин, ошондой эле жалпы көркөм-образдык маанилеринин туюнтулушу өндүү жолдор аркылуу ишке ашкан бөтөнчөлүктөрүн жана аларды англис тилине которуу ык-амалдарын көрсөтүү;
- Поэманын көркөм-идеялык мазмунун ачып берүүдө пайдаланылган тилдик бирдиктер менен стилистикалык ыкмалардын аткарган функционалдык кызматын аныктоо жана аларды которуу жолдорун изилдөө;
- Түп нускадагы тилдик жана адабий семиотикалык белгилердин котормодо берилишин аныктоо;
- Түп нусканын жана анын котормосунун тилдик жана экстралингвистикалык табият-маңызын, өзгөчөлүктөрүн ачып берүү.

Изилдөөнүн методдору. Иште эмпирикалык методдорго кайрылып, аны жазууда факты жыйноо, иргөө, системалаштыруу, топтоштуруу, чечмелөө, саноо, которуу сыяктуу ыкмалар пайдаланылды. Бир кыйла

материалдар талдоо, жалпылоо, салыштыруу, сыпаттоо, компоненттик анализ сыяктуу теориялык методдордун алкагында даярдалды. Иштин мазмуну жана алынган натыйжалар лингвопоэтикада түптөлгөн лингвистикалык, стилистикалык, көркөм-адабий жана семиотикалык методдорго негизделет.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы: 1) аталган поэманын котормосуна лингвопоэтикалык анализдин жүргүзүлүшү; 2) мунун натыйжасында акындын лирикасындагы маанилүү “сүйүү” түшүнүгү жана анын номинанттарынын ар тараптуу талдоого алынышы; 3) бул концепттин лингвистикалык каражаттар аркылуу туюнтулуш, образдуу берилиш жолдорунун аныкталышы; 4) жалпы эле чыгарманын көркөмдүк кудуретин арттырган каражаттарды англис тилине которгондо канчалык деңгээлде сактала тургандыгынын көрсөтүлүшү – иштин жаңы натыйжалары.

Изилдөөнүн объектиси – Кыргыз эл акыны Сүйүнбай Эралиевдин “Ак Мөөр” лирикалык поэмасынын англис тилиндеги котормосу болуп саналат.

Изилдөөнүн предмети – чыгармадагы көркөм сөз каражаттары, “сүйүү” концептин чагылдырган сөздөр жана аларды которуу жолдору, которууда адекваттуулукка жетишүү үчүн зарыл болгон экстралингвистикалык факторлор жана чыгарманын негизги темасын ачып берүү үчүн маанилүү болгон концептуалдык элементтер.

Изилдөөнүн негизги материалы катары Кыргыз эл акыны Сүйүнбай Эралиевдин “Ак Мөөр” лирикалык поэмасы жана диссертант тарабынан англис тилине которулган тексти кирди.

Иштин теориялык жана практикалык мааниси. Түп нуска менен котормого жүргүзүлгөн лингвопоэтикалык талдоолор көркөм чыгарманын (поэзиянын) тилин, табиятын кеңири аныктоого шарт түзүп, анын көркөм-идеялык мазмунун ачууда катышкан тилдик, экстралингвистикалык, семиотикалык каражаттардын тектеш эмес тилдерге берилиш жолдорун иликтөөдө чыгарылган корутунду-тыянактар, усулдук табылгалар келечекте котормо таануунун жалпы теория маселелерин, кыргыз жана англис тилдеринин стилистикасын салыштырып изилдөөгө илимий-теориялык өбөлгө түзмөкчү.

Илимий иштеги фактылык материалдар менен теориялык жоболорду стилистика, семиотика, семантика, котормо таануу, котормонун теориясы жана практикасы, лингвопоэтика боюнча тандоо курсу, ж.б. ушул сыяктуу предметтерди окутууда жана котормочулук багыттагы практикалык программалык материалдарды өздөштүрүүдө жана көркөм которуунун практикалык маселелерин тереңдетип изилдөөдө, жогорку окуу жайлары үчүн окуу куралдарын жазууда пайдаланууга болот. Муну менен катар келечекте кыргыз тилинен англис тилине түз

каторууга аракет жасаган изилдөөчүлөргө, котормочуларга зарыл булак боло алат деген ойдобуз.

Изилдөөчүнүн жеке салымы “Ак Мөөр” поэмасын кыргыз тилинен англис тилине түз которуу аркылуу котормо жолдорун системалаштыруу, кыргыз жана англис тилдериндеги жалпылык айырмачылыктар жана экстралингвистикалык бөтөнчөлүктөрдөн улам түп нуска менен котормодогу дал келүү жана дал келбөөчүлүктөрдү аныктаган талдоолор жана илимий-теориялык тыянактар болуп эсептелет.

Ишти коргоого сунуш кылынган жоболор:

1. Поэтикалык чыгарманы бир тилден экинчи тилге которуу – татаал милдет. Анын оорчулугун көптөгөн факторлор шарттайт. Которуу учурунда пайда болгон кыйынчылыктар, адекваттуу которууга умтулуу жана жетишүү, көптөгөн варианттардан эң релеванттуусун тандап алуу, эки тилдин мүмкүнчүлүктөрүн таразалап ошол чыгармага ылайыктууларын гана колдонуу, котормонун потенциалдуу окуучуларынын этномаданий өзгөчөлүктөрүн жана таламдарын эсепке алуу, ошол эле учурда чыгарманы жараткан автордун жана элдин менталитетин көңүлдө тутуу – өзүнчө изилдөөнү талап кылган комплекстүү проблема.

2. С.Эралиевдин “Ак Мөөр” поэмасынын өзөктүк идеясын “сүйүү” концепти түзөт. Бул концепт татаал түзүлүштөгү, көп компоненттүү, борбору жана алкагы бар менталдык-тилдик структура. Поэмада бул концепттин борбордук номинантын *ашык болуу* татаал сөзү түзөт. Ушул сөз аталган эмотивдик-көркөм концепттин алкагын туюнтуучу лексикалык, фразеологиялык, стилистикалык каражаттардын ичинен эң жыш колдонулгандыгынан улам аны концепттин борбордук экспоненти катары эсептөөгө болот.

3. Поэтикалык чыгарманын котормосун изилдөөдө котормо менен түп нусканын параллелдүүлүгү, ар тараптан шайкештиги, лингвистикалык, экстралингвистикалык, тилдик-менталдык, поэтикалык-фактылык, улуттук-улут аралык (маданий аралык), көркөм-көркөм эмес ж.б. факторлордун өз-ара биримдиги аныкталат. Изилдөөдө семиотиканын жетишкендиктерине негизделген лингвопоэтикалык котормо категориясын колдонуу оң натыйжа берет.

Диссертациянын жыйынтыктарынын апробацияланышы. Кыргызстан эл аралык университетинин чет тилдер институтунда, К.Карасаев атындагы БГУда, Измирдеги 9-сентябрь университетинде, Шанлыурфада Харран университетинде өткөрүлгөн эл аралык илимий-теориялык конференцияларда баяндамалар жасалды.

Изилдөөнүн жыйынтыктарынын илимий басылмаларда жарыяланышы. КРдин УАК тарабынан расмий каттоого кирген

жыйнактарга 6, РИНЦ системасы аркылуу индекстелүүчү басылмаларга 3 илимий макала жарыяланды.

Иштин көлөмү жана түзүлүшү. Илимий иш киришүүдөн, үч баптан, корутунду жана колдонулган адабияттардын тизмесинен турат. Диссертациянын жалпы көлөмү 197 бет. Библиографиялык булак 220 эмгектен турат.

Илимий иштин мазмуну.

Киришүүдө илимий иштин темасынын актуалдуулугу, иштин объектиси менен предмети, максаты менен милдеттери, изилдөөнүн ыкмалдары, илимий жаңылыгы, теориялык жана практикалык мааниси, коргоого сунушталган жоболор, иштин апробацияланышы тууралуу маалыматтар берилди.

“Изилдөөнүн илимий теориялык негиздери” аттуу бапта лингвистикалык поэтика багытынын орус тил илиминде, батыш лингвистикасында жана кыргыз филологиясындагы орчундуу эмгектерге сереп салынып, аталган багыттын калыптанышына зор салым кошкон академик В.В.Виноградов менен катар Л.В.Щерба, Б.В.Томашевский, Л.Шпитцер, О.С.Ахманова, Я.Задорнова, А.А.Липгарт ж.б. окумуштуулардын лингвопоэтика маселесине арналган иликтөөлөрүнө токтолдук. Лингвопоэтика көркөм текстте колдонулган стилистикалык маркирленген тилдик бирдиктердин маанилерин лингвопоэтикалык маанилүүлүккө, лингвопоэтикалык функцияларга таянуу аркылуу ал бирдиктердин тексттин көркөм-идеялык мазмунун ачуудагы жана эстетикалык эффект түзүүдөгү ролун изилдейт (Липгарт, 2006:18). О.С.Ахманованын мектебинин түшүнүгүндөгү “лингвопоэтика” батыш илиминдеги “стилистикага” – кептин фигураларын, тропторду гана изилдебестен, текстти талдоочу филологиянын бөлүгүнө – дал келет жана айрым айырмачылыктарга карабастан Дж.Лич, М.Шорт, Л.Джеффриз, Д.Макинтраер, М.Бёрктун эмгектерин лингвопоэтиканын негиздерине жакыныраак деп эсептөөгө болот. Стилди – тилдин аткарган функциясы боюнча талдоодо 'стилистикалык плюрализм' ыкмасы жана стилистиканын негизги маселеси – тилдин жардамы менен эстетикалык таасир кандайча ишке ашарын аныктоо - орус окумуштуулары тарабынан белгиленген лингвопоэтиканын милдетине толугу менен дал келет. Кыргыз лингвопоэтикасынын калыптанып өнүгүшүндө Ж.Мамытов, Б.Усубалиев, А.Оморов, А.Абдыкеримова, А.Ормонбекова ал эми котормонун лингвопоэтикасында З.Караева, К.Калиева жана А.Асылбекованын эмгектери өзгөчө мааниге ээ. Көркөм чыгарманын тилин изилдөөдө лингвопоэтиканын башка филологиялык багыттар, т.а., лингвистика, стилистика, адабият таануу жана семиотика менен болгон катышына байланыштуу айрым теориялык маселелер да камтылып, тиешелүү тыянактар чыгарылды. Көркөм концепт чыгармада

чагылдырылат, аларды талдоо аркылуу “чыгарманын көркөм дүйнөсүн жана улуттун дүйнөсүн бирдикте кароого шарт түзүлөт” (Зусман, 2003:19). Көркөм концепт образдуу, символикалуу жана динамикалуу келип, акылга сыйбаганды сыйдырган, болбогонду болтурган, эстетикалык жана жеке-индивидуалдык касиеттери сыяктуу “чексиз мүмкүнчүлүктөрү” (Аскольдов-Алексеев, 1928: 91) менен эмоционалдуу жана эстетикалуу маанай жаратат. Жеке автордук кошумча маанилердин туюнтулуш жолдорунун аныкталышы котормодо адекваттуулукка жетишүүдө мааниси зор.

2-Бап (“Ак Мөөр” поэмасындагы жана котормосундагы лингвостилистикалык, адабий жана семиотикалык каражаттар) үч чоң бөлүктөн турат.

1.Лингвистикалык талдоо.

А)Фонетикалык каражаттардын англис тилине берилиши. Кайсы тилде болбосун ырларды которууда түп нусканын мазмунун гана бербестен, бул жанрга мүнөздүү болгон – ритм, рифма, строфика сыяктуу тилдин атрибуттарын котормо тилде сактоо зарыл шарттардын бири болуп саналат. Алар поэтикалык тилдин көркөмдүүлүгүн күчөтүп, эстетикалык таасир этүүчү роль ойноп, ыргактардын уккулуктуу, добуштуу болуп чыгышында мааниси зор. “Ак Мөөр” поэмасы кыргыз советтик жазма поэзиясында өнүккөн сегиз жолдуу строфа – октет формасында жазылган, үч ритмикалык бөлүктөн, эки цезура-паузадан турат. Төмөндөгү мисалда кыргыз ырларынын ритмикалык бөлүктөрүндөгү муундарды эсептөөдөгү элизия законуна ылайык, катар келген ашык муунду түзгөн эки сөздүн кошулган жериндеги үндүүлөрдүн бири сыйлыгышып, кашаага алынды.

Кү/мөн кыл/бай, // и/шен/чи/не// тай/к(ы) а/лып, 11,А

Сү/йүү де/ми // ыш/к(ы) о/ту/на // ай/ка/лып, 11, А

Ү/мүт бе/кип, // жаиш жү/рө/гү // ан/та/лап 11, Б

Сок/кон са/йын // суу ча/ка/да // чай/па/лып, 11, А

Чап/чаң ба/сып //ти/гил кыр/ды // жа/ң (ы) аш/кан, 11,В

Жыл/май/ыш/туу // кыз сү/йүү/сүн // бай/ка/дык. 11, А

Ба/ра тур/сун...// а биз мын/да // а/ял/дап, 11, Г

Арт/тан бир аз // ка/бар а/лып //кай/та/лык... 11, А (С.Э.16)

Fee/ling fu/lly con/fi/dent a/bout her fee/lings, 12

*She a/llowed **the spi/rit of love** to sub/sume her, 12*

*And ev/ery **heart**/beat che/rished her hopes.9*

That wa/ter in the buc/kets sloshed back and forth as 12

The girl wal/ked nim/bly down the hill, 9

Her high fee/lings were no/ticed by all... 9

Let her walk...we'll lin/ger on, 7

We'll ga/ther in/for/ma/tion and then re/turn. 11 (A.T. 124)

Кыргыз жана англис тилдериндеги муун саны менен уйкаштыгы төмөндөгүдөй:

Саптар	1		2		3		4		5		6		7		8	
Тилдер	К	А	К	А	К	А	К	А	К	А	К	А	К	А	К	А
Муун саны	11=12		11=12		11=9		11=12		11= 9		11=9		11=7		11=11	
Уйкаштыгы	A=A		A=B		B=C		A=C		B=D		A=D		C=E		A=E	

Жогоруда берилген ыр саптарда *жылмайыштуу кыз сүйүүсү анын чапчаң басыгына дем берип, энтелеп соккон жүрөгү чакадагы сууну чайпалткан* күчтүү сезимдери сегиз саптан турган ыр түрмөктө **к** тыбышы -17 жолу, **т** – 10 жолу, **с** тыбышы – 8 жолу кайталанган ички аллитерация **t** - 21, **s** - 12, **f** – 8 жолу берилген каткалаң тыбыштар менен бирге *spirit of love, heart, high feelings* сөздөрү аркылуу түп нускадагы динамикалуулук сакталып берилген. Ал эми түп нуска менен котормодогу муун саптарына карасак, англис тилинде биринчи, экинчи жана үчүнчү саптарда гиперметрия (ашыкча муундун болушу), калган саптарда липометрия кездешет. Уйкаштыктарда да айырмачылыктар байкалат. Бул айырмачылыктар кыргыз жана англис тилдери биринчиден тектеш эмес тил болгондугу, экинчиден, буга байланыштуу англис тилиндеги рифма кыргыз поэзиясындагы рифмадан өзгөчөлөнүп тургандыгы менен түшүндүрүлөт.

Б)Морфологиялык каражаттар түп нускада жана котормодо.

Поэтикалык кепте морфологиялык жол менен сөздөрдүн коннотациялык маанилерге ээ болуусу арбын кездешет. Алар эмоционалдык-экспрессивдик жүктү аркалап, окурманга таасир этет. Поэмадагы энчилүү аттарга улануучу уландылар – *ке, -ыш, жан* – эркелетүү үчүн колдонулуп, сүйлөөчүнүн эмоционалдык маанайынан кабар берет. Мисалы: *Кеке, апаке, атаке, Батыш, Мөкүш, Батышжан* ж.б

Эне эчкирет... ата унчукпай түнөрөт:

«Мөкүш айтат: койчу *апаке* ыйлабай?...» (С.Э. 64)

Her mother is sobbing violently and her father is downcast.

Mokush pleads: “*Mummy*, please stop crying! Please!” (A.T.173)

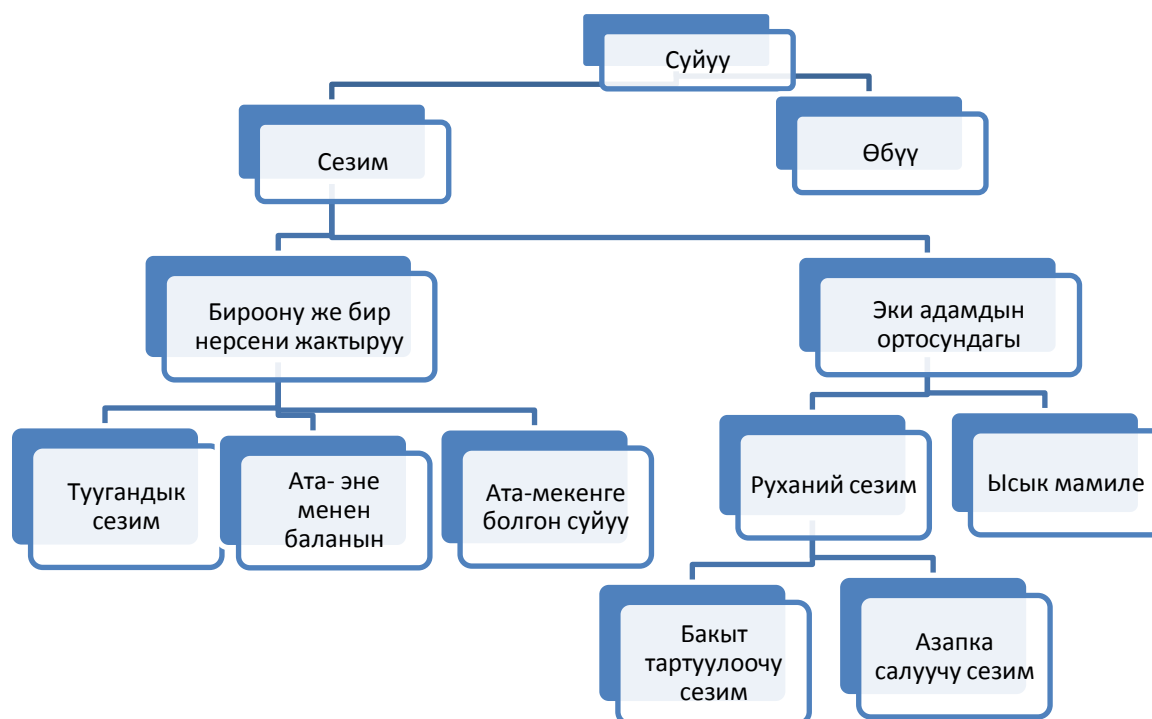
Эркелетүүнү туюнткан *апаке* сөзү англис тилине морфологиялык жол менен ишке ашып, өтүнүч катары функционалдык милдетин аткарат. Ал эми курбу кыздардын достук мамилелерин чагылдырган – *ыш*,

уландысы англис тилине калькаланып берилген, бирок англис тилдүү окурмандарга бул уландылар аткарган жүгү жагынан түп нускадагыдай таасир бере алат деп айтууга мүмкүн эмес.

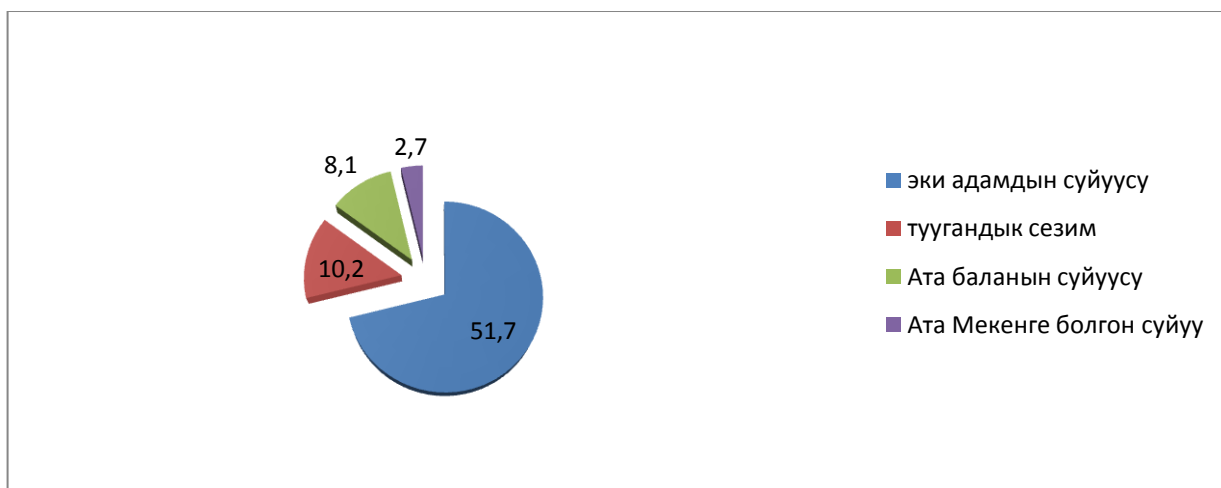
В)Лексика-семантикалык деңгээлдеги өзгөчөлүктөр. Көркөм адабиятта ар бир чыгарма белгилүү бир сөздөрдүн курам-тизмегинен турары баарыбызга маалым. Чыгармадагы сөздөрдү, лексикалык-фразеологиялык айкаштарды терең талдоого албай туруп, көркөм текстти иликтөөгө мүмкүн эмес. Лингвopoэтиканын изилдөө предмети боло ала турган концепт эң биринчиден аны туюндурган сөздөрдүн жардамы менен ишке ашат. Концептти билдирген ачкыч сөз – белгилүү бир тилдин лексикалык системасы жана ал концепттин негизги маанилик толукталышы түрдүү сөздүктөрдө ачылып көрсөтүлгөн. “Сүйүү” концептин изилдөөдө бул аталыштын лексикографиялык түшүндүрмөсүнө таянып, сөздүктөрдө берилген төрт маанисин көрсөтүүгө болот.

1. Ашык болуу, эркек аялды же аял эркекти жактыруу
2. Жакшы көрүү, кадырлоо, урматтоо (бирөөнү же бир нерсени)
3. Бир ишти же бир нерсени каалап калуу
4. Өбүү, жыттоо, эркелетүү (КТС, 467)

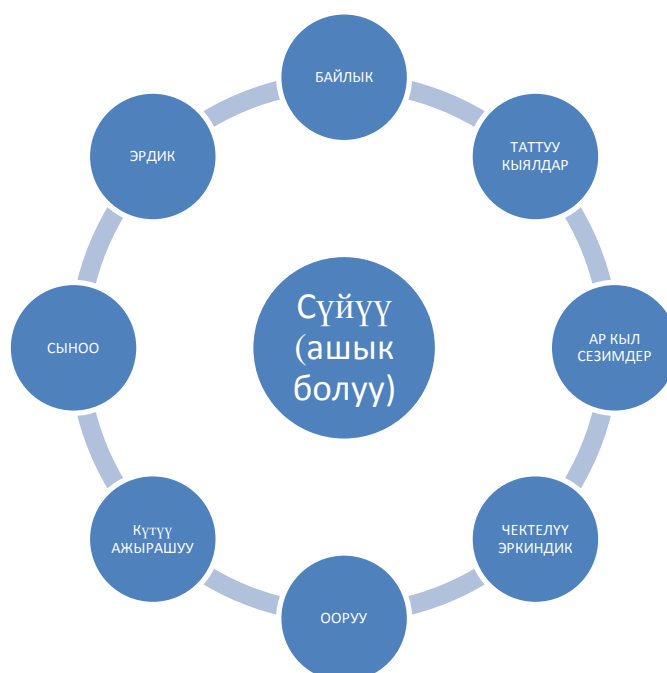
Кыргыз тилиндеги түшүндүрмө сөздүктөрүнө, поэмадагы мисалдарга таянып, “сүйүү” концептинин семалык түзүлүшүн төмөндөгүчө жыйынтыктайбыз:



Кыргыз маданиятын таанып билүүдө жана ачып берүүдө *ашык болуу* (эки адамдын сүйүүсү) номинантын терең изилдөөгө алуу орундуу. Анткени төмөндөгү диаграммада белгилүү болгондой, мисалдардын 52% пайызын *ашык болуу* татаал сөзү түзөт.



Ашык болуу номинантынын семантикалык аймагы төмөндөгүчө аныкталды:



“Сүйүү” концептинин тилдик чагылдырылышы жана англис тилине берилиши 3392 саптан турган поэмада синонимдеш тубаса сөздөр *сүйүү* – 74 жолу, *махаббат* – 27 жолу жана туунду жөнөкөй сөз *ашыктык* – 4 жолу кездешет, англис тилине кырдаалга жараша *love* – *сүйүү* 94 жолу, *feelings* – *сезим* 34 жолу, *emotions* – *эмоция* 9 жолу, *passion* – *ашыктык* 9 жолу, *affection*-*жакшы көрүү*, *боор тартуу* 3 жолу болуп берилген. Эки тилдеги туруктуу сөз айкаштарын салыштыруу аркылуу төмөндөгүдөй жыйынтыкка келебиз: 1) борбордук каражаттар – *сүйүү* концепти менен тыгыз байланышта берилген же маркер катары *сүйүү* деген сөз катышкан: *сүйүү даамын татуу*, *сүйүүгө мас болуу*; *fall in love*, *fall out of love with smb*; 2) перифериялык каражаттар – *жүрөк тилсиз сүйлөйт*, *көзүнө чөп*

салуу , баш маң болуу; *lose one's heart to smb.* Эки тилде тең жүрөк менен баш туруктуу сөз айкашын түзүүгө катышат.

Г)Синтаксистик каражаттарга келсек, поэмадагы “сүйүү” лексемасынын атоочтук жана этиштик сөз айкаштары талдоого алынып, котормодогу моделдери берилди. Ал моделдердин англис тилине башкача берилиши эки тилдеги жөндөмө категориясындагы айырмачылыктарга, көркөм котормонун талабына жана контекстке ылайык өзгөрүүгө учураган десек болот.

Кыргыз тилинде	Англис тилинде	Кыргыз тилинде	Которулушу
N+N (эки комп.)	1)Бир комп.	<i>Ашыгылык от</i>	<i>Feelings</i>
	2) Эки комп.	<i>Сүйүү тиреги</i>	<i>her confidant</i>
	3) Үч комп.	<i>Махаббаттын кылдары</i>	<i>bells whose toll;</i>
Adj+N (эки комп.)	1) Эки комп.	<i>Ак сүйүү,</i>	<i>True love</i>
	2) Үч жана үчтөн көп комп.	<i>жаш сүйүү</i>	<i>First flushes of love</i>
N+V (эки комп.)	1) Эки комп.	<i>сүйүү куроо</i>	<i>Find love</i>
	2) Үч жана үчтөн көп комп.	<i>сүйүү жоктоо</i>	<i>Long for love</i>
		<i>сүйүүгө басынат</i>	<i>Give in to high feelings...</i>
V+Adv Adv+V (эки комп.)	1)Үч жана үчтөн көп комп.	<i>Сүйдүм таза</i>	<i>I loved him dearly</i>
		<i>Балкылдан эрүү</i>	<i>Exploring the garden of delight...</i>
Part+N (Эки комп. Үч жана үчтөн көп комп.)	1) Үч комп.	<i>Кеткен сүйүү,</i>	<i>Love without hope</i>
	1) Эки комп.	<i>из суутпас сүйүү</i>	<i>Unforgettable love</i>
	2) Бир комп.	<i>күр шар эткен сүйүү</i>	<i>Flame</i>
	3) Үчтөн көп комп.	<i>уу жуткандар сүйүүдө</i>	<i>Anyone who has failed in love</i>
N+N+V (Үч комп.)	1) Эки комп.	<i>махаббатка мой куруу</i>	<i>Abstracting himself</i>
	2) Үч жана үчтөн көп комп.	<i>махаббаттан шарап жутуу</i>	<i>Deep feelings affect</i>

Котормодогу мындай трансформациялар тил аралык жалпылыктар жана айырмачылыктар менен түшүндүрүлөт. Англис тилинин грамматикалык өзгөчөлүгүнө жараша кыргыз тилиндеги SOV = англис тилине SVO болуп берилген. Кандай гана тил болбосун сүйлөм ичинде ээ менен баяндоочтун өз ара катышта болушу - универсалдуу көрүнүш, ал эми кыргыз тилиндеги SOV=англис тилиндеги SVO сүйлөм мүчөлөрүнүн **туруктуу** орду изоморфтуну жана ошол эле учурда алломорфтук касиетке ээ.

2.Стилистикалык талдоодо сүйүүнү көркөм элестүү берүүгө чоң көмөк көрсөткөн метафора, метонимия, кейиптештирүү жана оксюморон кубулуштары каралды.

А) Сүйүүнү сүрөттөөдөгү акындын өзгөчөлүк, чеберчилиги - бир канча сөздөн турган **метафоранын** татаалдашкан түрүн жана синкреттик кубулуштун жыш, жанаша колдонушу:

*Сүйүү! Сүйүү! Укса канбас сыры бар,
Ойду ойнотуп, кумарланткан ыры бар.
Ылгый таза ынактыктан жаралган,
Жалыны бар чалпоо сезим жылынар. (С.Э.85)
“Love! Love! It has secrets to be heard.
It has songs that arouse hearts and minds.
Arising from feelings of pure friendship,
A flame of passion is easily sparked. (А.Т.193)*

Келтирилген мисалда сөздөрдүн катмарынан турган метафора жалпы строфанын маанисин камтыйт. Тактап айтканда, *сыр*, *жалын* зат атоочторунун, *укса канбас*, сын атооч, атоочтуктардын предметтик-логикалык маанилери контекстуалдык мааниге өтүү аркылуу стилистикалык көркөм каражат–метафора–түзүлгөн. *Жалыны бар чалпоо сезим жылынар* – татаал метафора+эпитет синкреттик кубулушун англис тилине которууда алмаштыруунун (*easily sparked* – оңой эле от ала турган) жардамы менен метафора=метафора аркылуу берилген. Метафораны которуу ыкмаларын иликтөөдө төмөнкүдөй жыйынтыкка келебиз:

Мисалдар		Метафораны которуу жолдору	
<i>Жаштык сынагы</i>	<i>Torments</i>	Метафора	Метафора
<i>Гүл бак</i>	<i>Flower garden</i>		
<i>Сүйүү – ушул, кээде отуна кактамак,</i>	<i>Like coping with unbearable heat and</i>	Гиперболалык метафора	Гиперболалык метафора

<i>Кээде таптай салкындыгын сактамак</i>	<i>severe frosts</i>		
<i>Мөлтүлдөгөн мөмө эмеспи махаббат, Сүйүү чиркин ширин белең, уу белең,</i>	<i>Love is something like a fresh ripe fruit What a feeling is love both sweet and poisonous,</i>	Метафора Метафора	Салыштыруу Эпитет
<i>Кыялыңа канат байлап учуруп,</i>	<i>You become inspired by dreams of a future together</i>	Метафора	Дескриптив дүү

Б)Поэмадагы метонимияны которуу бир топ кыйынчылыктарды түзөт. Троптордун убакыт-мезгил, орун жана ички маңыз жактан байланыш ассоциациясына негизделген метонимия поэмада абдан жыш кездешет. Биз алардын ичинен, максатыбызга ылайык, сүйүү менен катыштыгы бар метонимияларды талдоого алууну туура таптык:

Ах, махаббат, алдаганың койбодуң,

Алек кылып тынч жүрөктү козголоң?... (С.Э.84)

What is this love which so

Relentlessly deceives me and breaks my heart?” (А.Т.193)

Мисалдагы адамды атоонун ордуна колдонулган *тынч жүрөктү козголоң* – жай жүргөн адамдын тынчын алуу, жан дүйнөсүнө дүрбөлөң түшүрүү – англис тилине *break my heart* (*жүрөгүн орутуу(сындыруу)*) фразеологиялык метафора менен берилди. Эки тилде тең жүрөк менен берилиши универсалдуу кубулушка алып келет.

Мисалдар		Которуу ыкмалары	
<i>Жан</i>	<i>Soul</i>	Метонимия	Метонимия
<i>Жаш эрке</i>	<i>A young coddle</i>	Тилдик метонимия	Тилдик метонимия
<i>Махаббаттан баи буруу</i>	<i>changed her mind</i>	Автордук метонимия	Фразеологиялык метонимия
<i>Махаббат</i>	<i>the man of dream</i>	метонимия	конкреттештирүү
<i>уу жуткандар</i>	<i>Anyone who has failed in love</i>	метонимия	дескриптивдүү

В)Сүйүүнү көркөм сүрөттөөдө кейиптештирүү стилдик каражаты өзгөчө орунда турат. Кейиптештирүү, персонификация - поэтикалык тилде жансыздарга жан киргизип, көркөмдүүлүктү күчөтүүчү каражат

болуп саналат. Акын тарабынан кейиптештирүү стилинин жогорку чыңалууда ыкчам жана ыктуу колдонулушу сүйүүнүн бүткүл адамзат элесин берүүсүнө өбөлгө түзгөн. Алардын айрымдарына токтоло кетели:

Мисалдар		Которуу ыкмалары	
<i>Ах, махаббат, алдаганың койбодуң,</i>	<i>What is this love which so Relentlessly deceives me</i>	кейиптештирүү	кейиптештирүү
<i>Ак сүйүүнүн жакшы элесин</i>	<i>true love</i>	кейиптештирүү	лексикалык алмаштыруу
<i>сүйүү тарткан сый мага</i>	<i>I am deeply favoured</i>	кейиптештирүү	дескриптивдүү
<i>сүйүү жамалы</i>	<i>love</i>	кейиптештирүү	түшүп калуу

Г)Чыгармада **оксюморон** стилдик каражаты арбын кездешет. Грек тилинен алынган, кыргызчага сөзмө-сөз которсок, чечендик+тантырактык, даанышмандык+кеңкелестик деген маанини туюндурат. Чыныгы жашоодогу карама-каршылыктарды өзүнө сыйдырган сүйүүнү чагылдырууда антонимдердин негизинде пайда болгон оригиналдуу көркөм ыкманын колдонулушу акындын табылгасы катары карайбыз. Алсак:

Күндөр экен карыгандар – карыбас... It was a long time ago...before
Силер жокто, биздер бала кезекте, You came into the world.(A.T.161)

Күндөр экен карыгандар – карыбас...- кадимки жомоктордо көп кездешүүчү *Бар экен, жок экен* айтымына окшош окуянын башталышы. Сегиз саптуу ыр түрмөктүн ортосунда сүйлөм тибинде берилген оксюморон. Карысы да, жашы да бар, жакшысы да, жаманы бар мезгилди ушундай кайчы пикир менен кыска, нуска, таамай чагылдырган. Демек, бул жерде автор нерсеге (күндөргө) таандык ички татаал карама-каршылыкты элестүү, таасирдүү берүү менен, ага карата өзүнүн жекече эмоция-баасын да билдирип жатат. Аталган оксюморон англис тилине жомоктордо кездешүүчү *It was a long time ago* (илгери өткөн заманда) функционалдык аналогу менен берилген. Талдоого алынган мисалдардан оксюморондорду англис тилине которуу а)функционалдык аналогу, б) литота, в) котормо трансформациясы (жалпылаштыруу) аркылуу ишке ашкан деген бүтүмгө келсек болот.

3. А) Поэманы адабий талдоого алуу аркылуу төмөндөгүдөй жыйынтыкка келебиз: поэма лирикалык жанрда жазылган, адабий багыты – реализм, негизги темасы – армандуу сүйүү, негизги идеясы – эки адамдын тунук сүйүүсү; ал эми ошол сүйүүгө чыккынчылык кылбоо керек деген акындын идеясы төмөндөгү төрт сапта берилген:

- Болбоо керек махаббатка айыпкер,

Эр-азамат ага ар качан кысаптуу. –

- Бар тилегим – жетип тапкан теңине,

Бул өмүрдө кор болбосун кыз аттуу. – (С.Э.81)

One should always be careful in such matters,

Especially when a young man is responsible for his beloved's future.

We all wish her to be happy with her sweetheart,

And suffer no further humiliation...”(А.Т.189)

Жогорудагы саптарда кыздар өз каалоосу менен өз теңине барып, кор болбосо, алардын сүйүүсүнө кыянат кылбоо керек деген негизги оюн автор Болоттун досторунун арасындагы каармандын – жылкычынын кеби аркылуу айттырууда. Ишибизде жалпы чыгарманын идеялык мазмунун жана көркөмдүк кудуретин арттыруучу стилдик өзгөчөлүктөргө мисал катары формалдык жана карапайым, диний лексика, диалектизм жана архаизм талдоого алынып, англис тилине которуу жолдору берилди. XIX кылымдагы, патриархалдык-феодалдык доордогу окуялардын өнүгүшүн чагылдырууда поэмадан формалдык мүнөздөгү сөз, айтымдарды кездештирүүгө болот. Көп учурларда формалдык лексиканын колдонулушу автордук баяндамаларда жана каармандардын кебинде берилип, ирониялык эффект түзүүгө катышкандыгын көрөбүз:

«И келиңиз!.. Урматтуу бай, келиңиз!...

Төргө, мына?.. жок, жок өтө бериңиз!»

Кан киргендей шашып калат калдастап.

«Адил мырзам, сак турабы дениңиз?»

«Шүгүр, шүгүр, жаз чыкканы жаакшымын,

Билбейм анан... мени «мырза» дедиңиз?

«Ооба, ошенттим...атайы айттым мен аны, -

Бай каткырат: «башка эмеспиз эми биз...»(С.Э.60)

“Welcome, dear bey. Welcome!

Please be seated! This is an honour!”

His host hurries about as if entertaining the Khan.

“Sir Adil,” he begins, “How are you?”

*"I am very well and glad that spring is here.
But I'm confused: didn't you just call me 'Sir'?"
"Yes, I did and I did so, on purpose."*

The bey laughs:

"But we're no longer strangers to one another!" (A.T.168)

Байдын Адилге болгон мамилесиндеги Адилге «мырзам – sir – сэр» деп кайрылышынын бул жерде колдонулушу орундуу деле эмес, бирок аны колдонуу аркылуу автор ирония түзүүгө жетишкен. Англис тилинде сүйлөөчүлөрдүн, өзгөчө Британия маданиятында «сэр» деген кайрылуу, бир жагынан, урматтуу адамдарга гана мүнөздүү кайрылуу болсо, экинчи жагынан, кичи пейилдиктин белгиси катары да эсептелинет. Кыскасы, формалдык лексиканын жардамы менен автор 19-кылымдагы атка минерлердин, эл башкаруучуларынын жасалма кылык-жоруктарын, кулк-мүнөзүн имплициттүү түрдө сынга алып, анткор, жалган салабаттуулукка карата өзүнүн жекече мамиле, баасын ирония көркөм ык-амалында берген. Өзгөчө белгилей кетүүчү акындын артыкчылыгы – уйкаштык түзүү жана маанисин күчөтүп берүү максатында фразеологиялык бирдиктердин тутумундагы кээ бир түгөйлөрдү чеберчилик менен орундуу алмаштыра алгандыгын төмөндөгү мисал тастыктайт:

*«Тапчы Болот, эмне күчтүү өмүрдө,
Жашоо? Сүйүү? – жактыр бирин, сен ирге,
Мисал үчүн, жүзгө чыгып, бирок да,
Ысык сүйүү курсантына семирбе?
Же болбосо махаббатка таза орон,
Кандай дешсе, - ичер сууң кемширде? (С.Э.52)
"Tell us Bolot, which is more important:
Life or love? What would you choose?
For example, you could reach a great age,
But never experience great passion.
Or you could love passionately, just as
The sands of time are running out?" (A.T.160)*

Ичер сууң кемширде фразеологизми *ичер суусу түгөнүү* туруктуу сөз айкашынын автордук варианты болуп саналат, тагыраак айтканда, ал фразеологизмдин тутумундагы *түгөнүү* компонентин *кемүү* менен алмаштырган, алмаштырууга, биринчиден, көркөмдүк муктаждык, экинчиден, тергөө зарылчылыгы себепкер болгон. Жалпыга маалым, көрөөр күнү, жашоосу, ырыскысы түгөнүү маанисин берүүчү айтымдар

кыргыз маданиятында тергелип айтылат, ошол тергөөнүн өзүндө да зор көркөмдүк камтылат. Мындагы эвфемизмдик сөз айкашы англис тилине да аналогу аркылуу берилген, кыргыз тилиндеги *суунун* образы англис тилинде *кум* түшүнүгү менен алмашылып, образдуулук касиетин сактай алган.

Б)Тилдик семиотикалык талдоо белгилүү лингвист Ф. де Соссюрдун классификациясына таянуу менен белгилердин негизги формалары болгон а)белгилердин көз карандысыз болуусу (disembodiment) – мында поэтикалык белгилер эч кандай эрежеге баш ийбей өз алдынча пайда болот, мисалы *чолпон*, *ак куу*, *ай талаанын ак гүлү*, *жаш бурак*, *бураң белдер* деген сөздөр денотаталык маанисинен ажырап, кыз деген маанини түшүндүрүп турат; б) арбитрардуулук (arbitrariness) – белгилер белгилүү бир маданиятка гана таандык адамдар үчүн мааниге ээ, башка маданияттын өкүлдөрүнө дал ошондой мааниге ээ болбошу мүмкүн, маселен, жогоруда айтылган *жаш бурак* деген образдын коннотативдик маанисин ажыратуу кыргыз окурмандары үчүн маселе жаратпайт; в) сингулярность (singularity) – ар бир белги бир эле учурга мүнөздүү болуп, бир гана кырдаалда колдонулат. Семиотикалык кубулуш катары белгилер бир элдин тилине мүнөздүү, башка учурда же башка тилде ал белгилер ар түрдүү мааниге ээ тилдик бирдиктер болуп калат. Алсак, чыгармада колдонулган “*чолпон*” “*ак куу*” деген сөздөр бул чыгармада гана “кыздын” образын, а башка кырдаалда “*чолпон*”- *жылдызды*, “*ак куу*”- *кушту* туюндурат. Адабий семиотикалык талдоонун чегинде текст ичинде текст катары түш алдын ала айтуучу (сон-предсказание), эскертүүчү–аян (сон-предупреждение) жана кыялын ишке ашыруучу (сон-утопия) функцияны аткарат жана андагы белгилердин жаралышы жана чечмелениши да маданий аң-сезимге көз каранды болот. Ал маданий кодду которууда коомчулуктун басып өткөн жолундагы өзгөчө мааниге ээ болгон экстралингвистикалык факторлор эске алынышы зарыл. Буга мисал катары Болоттун жана Ак Мөөрдүн түштөрү кирет.

3-Бапта (“Котормодогу экстралингвистикалык маселелер”) түп нуска тексттеги экстралингвистикалык билимдин маанилүүлүгү, б.а., текст ичиндеги сөздөрдүн аркасында турган маданий өзгөчөлүктөр, тарыхый фактылар, улуттук мурас-дөөлөттөрдү билүү текстти жогорку деңгээлде түшүнүү үчүн керек болору, ошол эле учурда бул билимдин түп нуска текст менен котормо тексттин окурмандарына бирдей маалым болбосу турмушта далай ирет далилденген. Биз котормонун экстралингвистикалык аспектин проф.З.Кареева тарабынан иштелип чыккан лингвопоэтикалык котормо категорияларынын негизинде талдоо жүргүзүүнү туура таптык:

А)Когнитивдик релеванттуулукка негизделген семантикалык маалымат. Табигый тилдерди үйрөнүү аркылуу белгилүү бир тилге мүнөздүү өзгөчөлүктөрдү билүү, башкача айтканда, тил аркылуу жаңы бир нерсени билүү когнитивдик релеванттуулуктун

өзөгүн түзөт. Кандай гана тил болбосун, ошол тилде сүйлөгөн элдин аң-сезими, дүйнө таанымы, дүйнөгө болгон көз карашы, бүтүндөй салт-санаасы, жүрүм-туруму анын улуттук тилинде чагылдырылат. Ар бир маданият башка бир маданиятка салыштырмалуу компоненттик составы өзгөчөлөнүп турат жана бир когнитивдик базада бар бирдиктер экинчи бир базада жок болушу мүмкүн. Котормочу түп нуска жана котормо окурмандарынын когнитивдик базаларындагы айырмачылыктарды талдап, чыгармадагы улуттук өзгөчөлүктөргө ээ сөздөрдү котормо тилдин окурмандарына адекваттуу, түшүнүктүү берүү жолдорун кароо менен алар үчүн жаңы дүйнөнүн каалгасын ачуу максатын көздөөгө тийиш. Мисалы: кыргыз тилиндеги *көшөгө* - көргөзбөй далдаалап туруу үчүн үйгө, сахнага тартылуучу узун жазы парда англис тилиндеги *screen* - далдаалап туруу үчүн бөлмөнү экиге бөлүп туруучу тосмо сөзүнө семантикалык мааниси жагынан жакындашып кетет.

Көшөгө ичи келин кызга толтура,

Жоолук салып, ортосунда олтура,

Ак Мөөр сүйлөйт Соң-Көлдө өткөн учурун... (С.Э. 74)

The area behind the screen is occupied by women

And in the centre, sits Ak Moor wearing a kerchief.

She talks about her time at Song- Kul... (A.T.186)

Англис тилиндеги *тосмо* катуу нерседен же эмеректер менен тосулушуна байланыштуу тил аралык дал келүүчүлүк толук эмес эквиваленттүүлүктү түзөт, т.а., тосмо деген мааниде гана бири-бирине дал келиши мүмкүн. Кыргыздардын үйлөнүү салтына ылайык көшөгө далдаалап туруу үчүн тартылуучу жөн эле материал эмес, ал атайы келинге тартылчу жана өзүнө далай жөрөлгө-ыйыктыкты сиңирген өзүнчө бир сырдуу нерсе. Кыргыз маданиятындагы кыз узатуу, келин алуу, үйлөнүү үлпөт менен тыгыз байланышта болгон реалия коннотат *көшөгө* англис тилиндеги *screen* сөзүнө окшоштуруу жолу менен берилген. Бул мисалдагы котормодон улам, инофон-окурман көшөгө аркылуу макроконтексттен кыргыздардын келин алуу салты тууралуу жаңы нерсе үйрөнө алат.

Б)Котормодогу тарыхый релеванттуулук. Белгилүү доорду чагылдырган көркөм чыгарма ошо доордун күзгүсү болуп калат. Анткени чыгармада ошо доорго тиешелүү белгилүү бир элдин улуттук жана тарыхый өзгөчөлүктөрү толугу менен чагылдырылат. “Ак Мөөр” лирикалык поэмасынын өзөгү да тарыхтан алынгандыктан, ошол доордогу окуяларды, элдин кадимки жашоосун сүрөттөөдө эскирген сөздөр колдонулган жана чыгарма жазылган учурдагы орус тилинен кирген сөздөр, ошондой эле фондук маалыматты камтыган тарыхый фактылар да баяндалган. Мисалы:

Мен ошону кыялымда кыялбайм,

Дуңгүрөткөн атагына датканын... (С.Э.63)

I cannot exchange all of this for the

Widespread fame of a State Governor, even in my dreams...”(A.T.172)

Коомдук-саясий турмуштан кабар берген саясий түзүлүштөгү атка минерлердин, эл башкаруучулардын чиндерин которууда өзүнө маани жагынан туура келген сөздү табуу кыйынга турат. Датка – Кокон жана Бухара хандыгында полковниктик чиндеги жогорку даражаны билдирет, жогорудагы мисалда датка бирөөнүн наамын көрсөтпөгөндүктөн - *a State Governor* (эл башкаруучу) функционалдык алмаштыруу менен берилген.

В)Социалдык-маданий релеванттуулук. Поэмадагы социалдык-маданий реалияларды которууда төмөндөгү ыкмаларды колдонуу максатка ылайык келет:

А) Транслитерация *жентек – jentek*

Б) Калькалоо *кыз оюн – girls’ game*

В) Дескриптивдик *уук – wooden frames of yurts*

Г) Окшоштуруу *курут – dried curds*

Д) Трансформациялык *кышы кыздай төркүлөн – a long severe winter*

Жыл суз тартып, кышы кыздай төркүлөн Like the dismal weather

Талаа озондоп, күздө бороон соготко, Of a long severe winter

Кыргыздардын маданиятында күйөөгө тийген кыз өзү каалаган маалында ата-энесине каттай алган эмес. “Чыккан кыз чийден тышкары” дегендей, маанилүү иш-чараларда же атайы кайын журтунун коштоосунда белек-бечкектери менен ата-энесинин үйүнө мейман катары келүүсү башка маданиятка белгисиз болушу мүмкүн. Бул контекстте кыш мезгилинин кызга салыштырылышында кыздын ички кубанычтуу абалы, өзгөчө салтанаты терс коннотацияга ээ болгондуктан, *кышы кыздай төркүлөн* англис тилинде *long severe узак, катаал* деген сөздөр менен алмаштырылган.

Г)Психологиялык релеванттуулугу. Поэтикалык көркөм чыгармага мүнөздүү сөздөрдүн өтмө мааниси ар кандай троптор аркылуу мындай маалыматты бере алышат. Көркөм чыгармада троптор өзгөчө мааниге ээ болуп, автордун көркөм элестетүүсүн, каармандардын образдарын жеткиликтүү, таасын берүүдө эффективдүү тилдик каражат катары колдонулат. Экстралингвистикалык маалыматты камтыган сөздөр, тилдик каражаттар чыгарманын маңызын, идеясын, автордун дүйнө таануусун терең ачууга өбөлгө түзчү негизги каражат болуп саналат.

- Жакишы эмеско жашыргансып жатканың?..

Кыз түйшүгүн курбусунан катчубу –

Мейли өзүң бил, айтпайм десең айтпагын... (С.Э.10)

“It must be very hard for you to keep it from me:

It’s impossible for you to hide your troubles!

But, it’s up to you whether you want to tell me or not... ” (A.T.118)

Бул саптарда автор тарабынан берилген сүйүүнү билдирген метафора *кыз түйшүгү* – кыргыздардын маданиятында аруу сезимге кабылган кыз балдардын өзгөчө абалынан кабар берип турат. Кыз балдар бирөөнү жактырып калса, ал адамга болгон сезимин ачык айта алган эмес, бул жерде ал турсун жакын курбусуна да айткандан тартынып уялып жатат. Жан дүйнөсүнө бүлүк түшүп, поэмада берилгендей *жаны жарадар, ою быт-чым, башы маң* болгону аз келгенсип, ал сезимин билдире албаса, түйшүк эмей эмине. Англис тилине которууда кыргыз тилиндеги *түйшүккө* дал келген *troubles* менен берилгени менен, англис тилдүү окурман универсалдуу түйшүктөн (сүйүп калган адамдын психологиялык жана эмоционалдык абалынан) башка кыргыз кызынын түйшүгүн элестете алышы кыйын.

Д)Прагматикалык релеванттуулугу. Белги жана аны колдонуучулардын ортосундагы катышты изилдөөчү илим, прагматика, котормодо өзгөчө мааниге ээ. Түп нуска тилди колдонуучу коллективдин тажрыйбасындагы кубулуш, жөрөлгө, кырдаалдардын котормо тилди колдонуучу коллективдин практикасында жок болгон учурлар котормочунун ишин оорлотпой койбойт. Котормонун прагматикасында кабыл алуучулардын өзгөчөлүктөрүн эске алып, маалыматтын жеткиликтүү болушуна шарт түзөбүз. мисалы:

«А тиги ким?, «ким» - дейт, - киндик энеңчи!»

Билет, билет...эчен жылдар ал бойдок. (С.Э. 23)

She recognized an old woman

It’s the midwife who has lived alone for a long time. (A.T.131)

Кыргыздардын көчүп-конгон жашоосунда аялдардын төрөтү ойдо-түздө болуп келген, баланын киндигин кескен аял *киндик эне* деп аталат. Англис тилдүү окурмандарга түшүнүктүү болсун үчүн деп аялдарды төрөткөн акушерканын же медайымдын аткарган жумушу дал келген үчүн *киндик эне – акушерка* деп жакындаштырылып берилген. Эки элдин маданияты, алардын басып өткөн жолу, көз караштары да айырмаланып, ар түрдүү болгондуктан, поэтикалык которууда дал ошол бөтөнчөлүктөр көңүл чордонунда туруу менен, мындай учурларга өзгөчө назар буруу абзел. Котормо тилдин окурмандарына мындай бөтөнчөлүктөрдү адекваттуу түшүндүрүү максатында котормочу контекстке жараша

маанинин (референциалдык, грамматикалык, прагматикалык) түрүн которулуп жаткан тексттин жанрын эске алуу менен котормо тилдин коллективине ылайыкташтырып: 1) кошумча маалымат берүү, 2) деталдарды түшүрүү, 3) түшүнүксүз элементтерди түшүнүктүү элементтер менен алмаштыруу, 4) конкреттештирүү сыяктуу прагматикалык ыңгайлаштыруу (адаптация) жүргүзө алат.

Корутундуда изилдөөнүн негизги жыйынтыктары берилди.

С.Эралиевдин “Ак Мөөр” лирикалык поэмасынын түп нускасы жана анын англис тилиндеги котормосуна лингвистикалык (фонетикалык, фонологиялык, морфологиялык, лексикалык, синтаксистик) деңгээлде талдоо жүргүзүүдө чыгарманын идеясын жана мазмунун түзүүгө катышкан тилдик каражаттардын аткарган функциялары зор экендиги жана алардын котормого тийгизген таасири лингвопоэтикалык илик жүргүзүү учурунда айкын болду.

Поэтикалык котормодо адекваттуулукка жетишүү үчүн котормо талаптарына (тилди мыкты билүү, котормо ык-амалдарын жакшы өздөштүрүүсү, чыгармачыл сүрөткер болуу) жооп берүү менен катар автордун стилин сактоо, чыгарманын маанилик, стилистикалык жана прагматикалык аспектилерине көңүл буруу маанилүү.

Көркөм чыгармага багытталган лингвопоэтикалык анализдин маңызы түп нускага адабий талдоо жүргүзүү аркылуу поэманын негизги темасы жана идеясын ачып берүүдөгү стилдик өзгөчөлүктөрдүн функцияларынын (баарлашуу, маалымат берүү, эстетикалык таасир этүүсү) англис тилине берилиши мисалдар менен далилдениши шарт.

Эки эсе коддолгон иконикалык белгилердин жыйындысынан турган поэтикалык тексттеги белгилүү бир коомдун кабыл алуусундагы, дүйнө таануусундагы бөтөнчөлүктөрдү, улуттук өзгөчөлүктөрүн, басып өткөн жолун, маданиятын камтыган семиотикалык белгилерди, маданий коддорду чечмелөө тилдик жана адабий семиотиканын чегинде каралып, аларды которууда дал ошол экстралингвистикалык факторлордун эске алынышы зарыл.

Котормонун экстралингвистикалык өңүтү-улуттук маданияттын өзгөчөлүгү жөнүндөгү маалыматтарды эске алуу менен, лингвопоэтикалык котормо категориясын пайдаланып, түп нуканы котормо тилде кайра жаратып чыгуу аркылуу адекваттуулукту камсыздоо.

Диссертация боюнча жарык көргөн эмгектердин тизмеси:

1. Токтомотова, А.С. Gender issues in the Kyrgyz poem “Ak Moor” [Текст] / А.С.Токтомотова // БГУ жарчысы.-Бишкек, 2012. -№ 2 (22).–180-181 б.
2. Токтомотова, А.С. Simile as a linguo-cultural aspect in translation [Текст] / А.С.Токтомотова // БГУ жарчысы. - Бишкек, № 2 (22) 2012.–249-250 б.
3. Токтомотова, А.С. С.Эралиевдин «Ак Мөөр» поэмасындагы кыздын образынын англис тилине берилиши [Текст] / А.С.Токтомотова // Вестник Международного Университета Кыргызстана.- Бишкек, 2013. № 2 (24).–177-180 б.
4. Токтомотова, А.С. С.Эралиевдин «Ак Мөөр» поэмасындагы «сүйүү» концептинин метафоралык чагылдырылышы жана англис тилине которулушу [Текст] / А.С.Токтомотова // БГУ жарчысы.- Бишкек, 2014. № 1 (27).–76-79 б.
5. Токтомотова, А.С. Natural beauty in the poem ‘Ak Moor’ by S. Eraliev and its translation into English [Текст] / А.С.Токтомотова // БГУ жарчысы № 4 (30) 2014.–94-97 б.
6. Токтомотова, А.С. Semantic field of the concept of “love” in Kyrgyz linguocultural consciousness (on the basis of the poem “Ak Moor” by S.Eraliev) [Текст] / А.С.Токтомотова // Туркестан-Москва, 2014. Iтом,–374-381 б.
7. Токтомотова, А.С. Realia as carriers of cultures (on the example of the lyrical poem Ak Moor by S.Eraliev) [Текст] / А.С.Токтомотова // Апробация. – Махачкала, 2016. № 3 (42).–59-62 б.
8. Токтомотова, А.С. Котормодогу прагматикалык адекваттуулук (С.Эралиевдин «Ак Мөөр» лирикалык поэмасынын англис тилиндеги котормосунун негизинде) [Текст] / А.С.Токтомотова // Ученый XXI века. -Йошкар-Ола, 2016. № 4-3 (17).–37-41б.
9. Токтомотова, А.С. Dream as a poetic style and a semiotic window [Текст] / А.С.Токтомотова // Молодой ученый. -Казань, 2016. № 10 (114).–1495-1497 б.

Токтоматова Алтынай Сопубековнанын
«С. Эралиевдин «Ак Мөөр» лирикалык поэмасынын котормосуна
лингвопоэтикалык анализ»

10.02.20-тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын
резюмеси

Негизги сөздөр: *лингвопоэтика, семиотика, көркөм концепт, стилистикалык каражаттар, эстетикалык эффект, котормо категориялары, экстралингвистика, прагматика, прагматикалык адаптация, когнитивдик, тарыхый, маданий, психологиялык релеванттуулуктар.*

Изилдөөнүн объектиси – Кыргыз эл акыны Сүйүнбай Эралиевдин “Ак Мөөр” лирикалык поэмасынын англис тилиндеги котормосу.

Изилдөөнүн предмети – чыгармадагы көркөм сөз каражаттары, “сүйүү” концептин чагылдырган сөздөр, чыгарманын негизги идеясын ачып берүү үчүн маанилүү болгон концептуалдык элементтер.

Изилдөөнүн максаты – поэманын текстиндеги көркөм-адабий жана лингвоэтноменталдык өзгөчөлүктөрдү англис тилине шайкеш которуунун ыкмаларын жана жолдорун аныктоо.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы: 1) аталган поэманын котормосуна лингвопоэтикалык анализдин жүргүзүлүшү; 2) мунун натыйжасында акындын лирикасындагы маанилүү “сүйүү” түшүнүгү жана анын номинанттарынын ар тараптуу талдоого алынышы; 3) бул концептин лингвистикалык каражаттар аркылуу туюнтулуш, образдуу берилиш жолдорунун аныкталышы; 4) жалпы эле чыгарманын көркөмдүк кудуретин арттырган каражаттардын англис тилине которгондо канчалык деңгээлде сактала тургандыгынын көрсөтүлүшү – иштин жаңы натыйжалары.

Изилдөөнүн методдору. Иште лингвопоэтикалык (лингвистикалык, стилистикалык, көркөм-адабий, семиотикалык) иликтөө методдору, салыштыруу, сыпаттоо, компоненттик, статистикалык, жана башка ыкмалар колдонулду.

Ишти колдонуу чөйрөсү. Илимий иштеги фактылык материалдар менен теориялык жоболорду стилистика, семиотика, лингвопоэтика, котормонун теориясы жана практикасы ж.б. ушул сыяктуу предметтерди окутууда жана жогорку окуу жайлары үчүн окуу куралдарын жазууда пайдаланууга болот. Муну менен катар келечекте кыргыз тилинен англис тилине түз которууга аракет жасаган изилдөөчүлөргө, котормочуларга зарыл булак боло алары шексиз.



Резюме

диссертации на тему «**Лингвопоэтический анализ лирической поэмы С. Эралиева «Ак Моор» Токтоматовой Алтынай Сопубековны** на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.20 – Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание

Ключевые слова: *лингвопоэтика, семиотика, художественный концепт, стилистические средства, эстетический эффект, категории перевода, экстралингвистика, прагматика, прагматическая адаптация, когнитивные, исторические, культурные, психологические релевантности.*

Объект исследования – английский перевод лирической поэмы “Ак Моор” кыргызского народного поэта Суюнбая Эралиева.

Предмет исследования – художественно-выразительные средства произведения, слова, отражающие концепт “любовь”, концептуальные элементы, значимые для раскрытия основной идеи произведения.

Цель исследования – определить приемы и способы передачи художественно-литературных и лингвоэтноментальных особенностей текста поэмы на английском языке.

Научная новизна исследования: 1) осуществлен лингвопоэтический анализ перевода названной поэмы на английский язык; 2) произведен всесторонний анализ важного в лирике поэта понятия “любовь” и его номинантов; 3) определены способы лингвистической и художественно-образной репрезентации данного концепта в тексте поэмы; 4) продемонстрированы степени соответствия перевода художественно-выразительных средств произведения оригиналу. Все это свидетельствует о новизне результатов исследования.

Методы исследования. Применялись методы лингвопоэтического (лингвистического, стилистического, художественно-литературного, семиотического) анализа; сопоставительные, дескриптивные, компонентные, статистические и другие методы.

Практическое значение исследования. Фактические материалы и теоретические положения диссертации могут найти свое применение в обучении предметам по выбору по стилистике, семиотике, семантики, теории и практики перевода и т. д., а также могут быть использованы при составлении учебных пособий для высших учебных заведений. Наряду с этим надеемся, что выводы исследования могут послужить важным источником будущим исследователям, переводчикам, которые будут осуществлять непосредственный перевод с кыргызского на английский язык.



Resume

Toktomatova Altynai Sopubekovna

Linguopoetical analysis of the translation of the lyrical poem “Ak Moor”
by S.Eraliev

*The thesis is submitted to confer the scholarly degree of candidate of
philology. Specialty 10.02.20-comparative historical, typological and
contrastive linguistics.*

Key words:, *linguo-poetic, semiotics, literary concept, stylistic devices, aesthetic effect, translational categories, , extra linguistics, pragmatics, pragmatic adaptation, cognitive, historical, cultural, psychological relevancies.*

The object of the thesis is the lyrical poem “Ak Moor” by Kyrgyz great poet Suyunbai Eraliev translated into English.

The subject of the thesis is linguistic units, stylistic devices expressing the concept “love”, conceptual elements that are significant to depict the main idea of the poem and their ways of translation into English.

The aim of the thesis is to define the ways and methods of rendering literary aesthetic, linguistic and ethnic mental peculiarities of the source text into English.

The novelty of the research: 1) the linguopoetical analysis of the translation of the lyrical poem has been made; 2) in the result the important concept in the poet’s lyrics “love” and its representatives have been analysed; 3) linguistic expression, figurative means representing the concept in the poem have been revealed comprehensively; 4) degrees of equivalence of expressive means used in the poem to the target text have been determined. All this testifies to the novelty of the research results.

Such **methods** as linguopoetic (linguistic, stylistic, literary, semiotic) analyses, comparative, descriptive, componential, statistic analyzing have been applied.

The materials and results of the research can be used in teaching subjects such as stylistics, semiotics, semantics, linguopoetics, theory and practice of translation study and in working out textbooks for high establishments. It will undoubtedly serve as a valuable source for researchers who try to translate directly from Kyrgyz into English.

